

Ugdymo tikrovė XX a. pirmosios pusės Lietuvos kaimo bendruomenėje: kasdienis ugdymas kasdienybei

Irena Stonkuvienė

Lektorė, edukologijos mokslų daktarė
Vilniaus universiteto
Edukologijos katedra
Universiteto g. 1/9, LT-01513 Vilnius
Tel. 8 5 266 76 25

Straipsnyje, remiantis kokybinio tyrimo medžiaga, aptariama kasdienė ugdymo tikrovė XX a. pirmos pusės Lietuvos kaimo bendruomenėje. Analizuojama kasdienės fizinės ir materialinės aplinkos įtaka ugdymui. Į XX a. pirmos pusės kaimo kasdienybę lydintį vargą ir skurdą siekiama pažvelgti kaip į specifinį ugdymo veiksnį. Kaip kasdienybės atspindys ir stimulus kaitai aptariami ugdymo tikslai ir uždaviniai.

Pagrindiniai žodžiai: ugdymo tikrovė, kasdienybė, kaimo bendruomenė, tradicinė kultūra.

Kasdienybė – įvairių mokslo sričių tyrimų objektas. Kasdienybė visuomet buvo pagrindinė etnologų ir antropologų tyrimų erdvė. Ji, pasak A. Čepaitienės, yra jų „žinojimo būtis“ (Čepaitienė, 2006, p. 17). Kasdienybės studijos vis dažniau susilaukia istorikų dėmesio. Kasdienio gyvenimo tikrovė, kaip „sutvarkytą tikrovę“, tyrinėja ir nemažai sociologų (Berger, Luckmann, 1999; Giddens, 2000 ir t. t.). Kasdienybėje galiojančią tvarką laiko ir vietos atžvilgiu, rutinos saitus jie supranta ne tik kaip neišvengiamą duotybę, bet ir kaip pagrindinį gyvenimo organizavimo principą. Tačiau rutina čia nėra priešpriešinama kūrybiškumui. Ji ne tik suteikia struktūrą ir formą darbams kasdienės veiklos kūryboje, bet ir padeda kurti asmens tapatumą (Giddens, 2005). A. Giddens žodžiais tariant, rutinos disciplina, puoselėdama „būties“ prasmę ir ją atskirdama nuo „nebūties“, yra pamatinis da-

lykas ontologiniam saugumui užtikrinti. Įpročių ir rutinos palaikymas vaikui leidžia užmegzti vaiko ir globėjų ryšius, kupinus pasitikėjimo ir leidžiančius apsisaugoti nuo egzistencinio nerimo (2000, p. 57). Į kasdienybę galima pažvelgti ir per vieno žymiausių religijotyrininkų M. Eliade (1997) išskirtą šventybės – pasaulietiškumo prizmę. Atrodytų, kad toks išskyrimas leidžia brėžti griežtas ribas tarp to, kas kasdieniška, ir to, kas šventa. Tačiau, kaip pastebi A. Čepaitienė (2006), etnografinė realybė pateikia pavyzdžių, kurie parodo, kad šios ribos yra labai neryškios, o kartais ir visai pradingstančios. Įvairūs reiškiniai gali būti transformuojami iš sakralios erdvės į kasdienę, ir atvirkščiai, smulkmenos ir detalės sureikšminamos, o nekasdieniai dalykai laikomi savaime suprantamais.

Panašių pavyzdžių, matyt, atrastume ne tik etnografinėje, bet ir ugdymo tikrovėje. Ugdymo

tikrovę suprantant kaip procesą, kuriame tolydžio brandinama asmenybė (Jovaiša, 2002), reikia nepamiršti, kad joje, be procesualinių reiškinių (švietimo, mokymo, lavinimo, auklėjimo ir t. t.) dar yra ir ugdytojai ir ugdytiniai, gyvenimo tikslai ir jo prasmės supratimas, veiklos ir bendravimo siekiai, psichinės būsenos ir savybės, asmenybės dvasiniai santykiai su artimąja ir tolimąja aplinka ir kt. Be to, svarbu suvokti, kad gyvenimas kaip ugdymo tikrovė turi dvi dalis: išorinę (buitinę, praktinę, kasdienę) ir vidinę (idealinę, dvasinę) (Jovaiša, 1994). Darnų funkcionavimą užtikrina šių dalių pusiausvyrą ir glaudūs tarpusavio ryšiai. Tačiau edukologų dėmesio dažniau susilaukia idealinė, dvasinė ugdymo tikrovės plotmė, taip pat ugdymo praktika, o rutinos kupina buitis ir, atrodytų, pilkšvai balzgauna kasdienybė retai patraukia į dėmesnį žvilgsnį bei atsiduria edukologinių tyrimų paribuose. Kai tuo tarpu „teorinis ir metodologinis kasdienybės instrumentalumas gali būti ir būdas pažvelgti į konkrečią empirinę situaciją, ir būdas prisiliesti prie gyvenimo esmių bei įvairovės, dažnai pradingstančios žvelgiant iš toliau ar aukščiau“ (Čepaitienė, 2006, p. 17).

1995–2003 metais Biržų, Kupiškio, Ignalinos, Rokiškio, Šakių, Kaišiadorių, Kretingos ir Prienų rajonuose atlikdami tyrimą į ugdymo tikrovę siekėme pažvelgti visapusiškai, analizuodami tiek išorinę, tiek vidinę. Pagrindinis **tyrimo tikslas** – apibūdinti dorinio ugdymo tikrovę XX a. pirmos pusės Lietuvos kaimo bendruomenėje remiantis retrospektyvine ugdymo proceso dalyvių samprata, jų aplinkos ir santykių analize. Tyrimo respondentai – ne vėliau nei XX a. ketvirtajame dešimtmetyje gimę žmonės, kilę iš valstiečių šeimų. Buvo apklaustas 131 respondentas (iš jų 96 moterys, 35 vyrai). Siekiant nustatyti, kaip žmonių elgesį nulemia kultūriniai aspektai (papročiai, normos, vertybės ir t. t.), atrasti tam tik-

rus kultūrai būdingus elgesio modelius, atskleisti gyvenimo būdo suvokimą, paremtą tyrimo dalyvių požiūriu, buvo naudojama etnografinė tyrimo strategija. Tyrimo metu priklausomai nuo situacijos buvo rengiami naratyviniai (giluminiai) pokalbiai arba etnografiniai (bendrų gairių) pokalbiai. Respondentai, pasakodami apie savo vaikystę, kalbėjo apie dorinio ugdymo tikslus, turinį ir metodus, aptarė šeimos, bendraamžių, kaimynų įtaką ir t. t. Tačiau visuose pasakojimuose, be šių veiksnių, buvo itin akcentuojama buitinė ugdymo tikrovės plotmė, pabrėžiamas fizinės ir materialinės aplinkos vaidmuo.

Šio **straipsnio tikslas** – atskleisti kasdienę ugdymo tikrovę XX a. pirmosios pusės Lietuvos kaimo bendruomenėje.

Straipsnio uždaviniai: 1) paanalizuoti kasdienės fizinės ir materialinės aplinkos įtaką ugdymui; 2) atskleisti respondentų požiūrį į kasdienybę lydintį vargą ir skurdą, kaip specifinį ugdymo veiksnį; 3) aptarti iš kasdienės ugdymo tikrovės išplaukiančius ugdymo tikslus.

1. Kasdienės fizinės ir materialinės aplinkos įtaka ugdymui

Dažnas respondentų pasakojimas prasidedavęs kasdienės gyvenamosios aplinkos aprašymu, neretai akcentuojant, kad būtent aplinka – pagrindinis veiksnys, skiriantis dabartinį ugdymą nuo anuometinio. Teiginiai, kad vaikų ugdymas, kaimo bendruomenės dorovinė kultūra buvę kitojie, nes kitokia buvo visa aplinka, atspindėjo ne tik žmonių tarpusavio santykius, bet ir santykius su daiktų pasauliu, gyvenamąja erdve. Tačiau supanti aplinka – vienas paslaptiausių bei sunkiausiai ištiriamų ugdymo veiksnių. Ji asmenybę formuoja netiksliai ir aplinkos informacijos srautų į žmogų neįmanoma visiškai ištirti, nes nežinoma, kaip priimtoji informacija bus

perdirbama, – pažymi L. Jovaiša (1994). Vis tik dėl kasdienės aplinkos poveikio ugdymui neabejojama.

Būtent kasdienėje aplinkoje susiduria įvairūs dvasinės ir materialinės kultūros elementai: vertybės normos, idealai, vaizdiniai ir kasdienio naudojimo daiktai (apranga, įrankiai, maisto produktai ir t. t.). Galime brėžti aiškią ribą, atskirdami vienus elementus nuo kitų. Tačiau, pasak A. Juodaitytės, kiekvienas materialus daiktas yra susietas su atitinkama socialine patirtimi, vaizdiniu, sumanymu, kuris atspindi tam tikrą daikto socialinę paskirtį. Be to, žmogų veikiančios idėjos, ideologijos ir socialinio pobūdžio programos (religija, literatūra, meno kūriniai) taip pat įgyja materialinę formą, pereina į socialinį patyrimą ir inspiruoja tam tikrus jo apmąstymus, pastarieji pereina į žmonių elgseną ir sudaro galimybę jiems tęsti veiklą toje ar kitoje srityje (2002, p. 52). Tradicinėje lietuvių kultūroje dvasiniai dalykai nebuvo nutolę nuo materialinių gyvenimo sąlygų, būtis dažniausiai ne priešpriešinama buičiai, o ją nulemia. Daugelis kasdien naudojamų daiktų, buities rakandų ar maisto produktų turėjo šventybės statusą. Skirtingai nei šiuolaikiniam nereliginiam žmogui, kurio visa gyvenimo patirtis – tiek mityba, tiek darbas ir žaidimai, pasak M. Eliade, yra desakralizuota. Kitaip sakant, visiems šiems fiziologiniams aktams jau nebūdingas dvasinis reikšmingumas ir, vadinasi, tikrai žmogiškas matmuo (1997, p. 118).

Respondentai, pasakodami apie vaikystę, dažnai išskirdavo būtent maistą ne tik kaip vartojimo, bet ir ekonominio pajėgumo, sugebėjimo tvarkyti ūkį ir gyvenimą, simbolį¹. Štai respon-

¹ Pavyzdžiui, „Kas dirbo – gyvent galėjo. Maisto užtekdavo: buvo karvių – buvo pieno, kiaulių nusipenėjo – buvo mėsos, javai užaugdavo – duonos iškepavo. Buvo ką ant stalo padėt. Ir saviems, ir svečiams“ (1). Žr. respondentų sąrašą.

dentės iš Panemunėlio nuomone, „*vaikai geresni buvo dėl to, kad kita aplinka buvo, <...> kad gyvenimas seniau kitoks buvo. Grūdai būdavo kaip saulė. Kai savo pasikepi, bet tai duona kaip saulė vienu grūdų. Seniau maistas, kad ir prastesnis buvo, ale grynesnis. Girnų dabar nėra, o kai gelažis miltus sumala, tai jau kitokie tie ir miltai. Kai girnom sumalta, duona išeina auksinė. <...> Žmonės buvo sveikesni. Tėvai buvo ne tokie nervuoti (žr. *nervingi*), vaikai ne tokie išlepę“ (2)².*

Duona buvo laikoma ne tik paprastu (dabartiniu požiūriu netgi prastu) maisto produktu, bet ir vienu pagrindinių tiek būties, tiek buities stabilumo simbolių, turėjusių įtakos valstiečio gyvenimui, sveikatai, taip pat ir vaikų ugdymui. Patarlė „juoda duona – ne badas“ – ne tik plačiai paplitusi tautosakinė sentencija. Respondentai savo vaikystės kokybę neretai siejo su faktu „buvo duonos, ar ne“³. Sunkiai pelnoma duona daugelyje šeimų buvo traktuojama ir kaip šventybė – „*Duonelė nukrito, pakelk pabučiuok, duonelė šventa*“ (3)⁴. Kartais vaikai sakydavo: „*Atleisk, duonele šventa, neapleisk mūsų*“ (4). Nesuskubusius pakelti nukritusios duonos, baudavo⁵. Buvo manoma, kad jei kam duona

² *Žr. respondentų sąrašą.

³ „Svarbiausia, kad duonos duodavo. Kai nėra – va, čia jau vargas... Tėvas rugių nesėjo, mama nekepė. Pasės kveitių, sumals, iš nepikliavotų (žr. sijotų) miltų išvirs putrą, kunkulynę. Net daina buvo tokia: „Šleinaus košė, Šleinaus košė, Girgaudo builynė, O Ž.....kio, nabagelio, Jouda kunkulynę.“ <...> Baisus vargas, kai be savo duonos“ (8).

⁴ Nors antroje nagrinėjamo laikotarpio pusėje, gerėjant ekonominiam gyvenimui bei silpstant tradicijoms, kai kuriose šeimose duonos bučiavimas imtas laikyti atgyvena „Kai duonos turėjom sočiai, tai nukritus padėdavom kiaulėm kad atiduotų“ (9); „Nu, mėtyt nemėtėm, bet jau ir nebučiuodavom. Pasakoja, kad senovėj tai bučiuodavo“ (10).

⁵ „Jei duona nukrito, tai, jei greitai nepaimsi, liepia tėvas atsiklaup ant kelėnų ir su burna paimt, kad žinotum kitą kartą, kad duona yra šventa. Duoną pabučiuot reikėdavo“ (5).

dažnai iš rankų krinta, vadinasi, tas jos ir neuždirbo (6).

Duoną raiko šeimos galva – ji ir hierarchijos šeimoje, ir nesavanaudiško dalijimosi tuo, kas turima, simbolis. Kartais turima buvo labai mažai. – „*Tuoj po to Pirmo karo buvo taip. Mama iškepė duonos, išėmė tokį mažiuką kepaliką, atpjovė, padavė, paragavau. Kad negardi... Ten buvo sudėta viskas: ir sėmenų, ir kručků (žr. griežčių), ir visa ko. Paskui žiūriu, kad mamos ašaros byra, tai jau tada valgau: – „Labai skani, mamyt, duonelė, labai skani. Gailėjau mamos“ (7), – susijaudinęs pasakojo respondentas. Šis pasakojimo fragmentas byloja ne tik apie sunkų laikotarpį bei duonos trūkumą, bet ir apie motinos meilę bei pasišventimą, mažo vaiko supratingumą ir atjautą. Būtent dėl ryšio su artimais žmonėmis, dėkingumo jiems tam tikri daiktai įgydavo sakralumo atspalvį.*

Pasak A. Gaižučio, anksčiau lietuvių valstiečio buitį, tegul ir kuklią, buvo persmelkęs estetiškas pradas – jį supo paprasti, bet tobulų formų daiktai. Įvairiuose daiktuose pasikartodavo giminingi ornamentai ir ženklai ir jie daug ką sakė mūsų senolių akiai. Vaikaičiai perimdavo tą patyrimą, jį saugodavo ir atnaujindavo. Praeitį primindavo apie save per kalbą, daiktus, papročius, vaizdus (1992, p. 7). Daiktai, jungiantys praeitį ir dabartį, turėjo ypatingą reikšmę ugdymui. Prasmingas buvo ir jų kūrimo procesas. Gebėjimas bendromis pastangomis patiems susikurti reikalingus daiktus teikė ramybės, saugumo jausmą⁶. Tik darni ir vieninga šeima galėjo dalyvauti efektyviame kasdienio gyvenimo kūrimo procese⁷. Vaikams buvo nuolat primenama visų šei-

⁶ „Ramybė buvo <...>. Seniau visas gyvenimas – savo gamybos, savo apranga, nevilkėjom pirktiniais drabužiais, buvo drobiniai, milas“ (13).

⁷ „Būdavo, linus braukiam, kalvaratai (žr. verpimo prietaisai) terškia – verpia, staklės kaukši – audžia. Runkom kuldavom. Tėvai dirba ir vaikai eina. Keturta, tum-

mos narių sugyvenimo ir darnos būtinybė, dirbant, kuriant gyvenimą ir jam reikalingus daiktus. Kūrybos procese estetiškas, grožio pradas itin svarbus. Tradicinėje kultūroje jis jungdavo dorių ir darbinį ugdymą, vidinę žmogaus kultūrą su *gražiu* elgesiu bei gebėjimu kurti daiktus.

Vis tik kai kurie respondentai pasakojo, kad jų šeimose suaugusieji grožio kūrimą laikė nereikalingu laiko švaistymu, tinginių ir baltarankių „ponų“ užsiėmimu, pvz., „*siuvinėjimo mamytė darbu nepripažindavo – tokie daiktai gyvenime nereikalingi*“ (11). XX a. pirmos pusės spaudoje, kritikuojant valstietiškąją buitį, netgi pabrėžiama, kad „lietuviai neturi užtektinai skonio, dailės pajautimo, estetikos pamėgimo ir net pačios tvarkos nemylė. Kai jiems pradeda kalbėti apie gražią tvarką, švarumą, estetiką, tai jie atsako: „Kam mums to reikia. Mes ne ponai“. Jei kas stengiasi gražiai sustatyti savo trobas, tvarkingai laikyti sodybą, švariai – gryčią ir seklyčią, padoriai rėdytis ir avėti, tai tokį pajuokia, ponu vadina ir net dažnai iš pavydo jo gražius daiktus gadina“ (Čepėnas, 1933, p. 474). Kaip atsakas J. Čepėnui, būtų respondentės iš Jiezno žodžiai. Jos nuomone, „*žmonės geresni būdavo <...> Nebuvo tokie gobšūs. Kaip gyveno, taip gerai. Dabar taip insidaro (žr. išsipuošią) kambarius, kad bijo ir patys ineit. Nu, gi kaip gyveni ir gerai. Nebuvo pirma pakajų (žr. salonų, svetainių). Kas geriau gyveno, grindis susidėdavo. Gyveno, kad pačiam gerai būt, o ne kad prieš kaimynus pasirodyt. Būdavo stalą nušveiti gražiai, suolus nušveiti. Balti, kad net atrodo šneka tie suolai. Būdavo, mes šeštadienį ir ketvirtadienį viską iki blizgesio nušveičiam. Pirkia gražiai iššluoji su beržine šluota, smėliuku gražiai pabarstai. Visą iššveiti. Svar-*

su do, miego noris, bet koku liktarnyti (žr. žibintų švieti) pasišvieti ir dirbi. Grįžti, momos jau pusrytis suruoštas, tas, kur pirmas duoda, sliedonios jau – blynų pakepta. Taip ir gyvenom visi. Viena šeima, taip sakunt“ (14).

bu, kad švaru būt. Kad ir pirkiukė mažiukė, švaru gražu“ (12). Tad grožis neretai slypėjo būtent aplinkos paprastume, tvarkingume ir funkcionalume. Pastarieji buvo vertinami labiau nei ypatingas gražinimas, kuris kaimo žmonių išties gana dažnai buvo laikomas noru pasipuikuoti, „iššokti aukščiau bambos“⁸.

Analizuojant kasdienės aplinkos įtaką, be abejo, būtų galima išskirti ir daugelį kitų aspektų, tačiau būtent elementarios gyvenimo sąlygos (buičiai reikalingiausi daiktai, maistas (ypač duona), tvarka ir švara) ar jų nebuvimas buvo plonytė riba tarp paprastos ir saugios arba sudėtingos ir gniuždančios kasdienybės⁹. Peržengus šią ribą smuko viso gyvenimo, taip pat ir ugdymo kokybė.

2. Kasdienybę lydintis vargas – kaip specifinis ugdymo veiksnys

„Vaikystė – vargo nunešta“ (R9), – šiais respondentu iš Rumšiškių žodžiais skyrių pradėdame neatsitiktinai. Ne tik jis, bet ir visi kiti respondentai, kasdienybę XX a. pirmosios pusės kaimo apibūdino kaip vargingą ir skurdžią. Tačiau tiek vargas kasdienis gyvenimas, tiek jo poveikis ugdymui buvo vertinami skirtingai.

⁸ Juolab kad materialinės kultūros pagerėjimas ne visuomet gali būti tapatinamas su dvasinės – dorinės kultūros pažanga. S. Ylos teigimu, daugeliu atvejų tarpukario kaimo „kultūrėjimas kaip tikrai formalinis“: geresnis aparatas, švaresnės trobos, geriau pagamintas valgis, modernesnės ūkio darbų priemonės, radijas, na, dar laikraščių skaitymas, – štai ir visos kultūringumo žymės. Faktiškai gi su vienapusišku išorinės kultūros pasisavinimu labai dažnai eina nusigrįžimas nuo vidaus kultūros, – teigia S. Yla, pabrėždamas, kad neretai būtent tokio kultūringumo vardan, atsisakoma religijos principų ir dorovės normų (Yla, 1939, p. 353).

⁹ Šią ribą gerai iliustruoja respondento žodžiai, apibūdinantys vaikystę, kuri, pasak jo, buvusi pakankamai gera, nors „gyvenimas buvo vargingas – vargas ir vargas, ištisas vargas. Tik, kad, atsiprašant, utėlių neturėjom ir pavalgę buvom“ (16).

Jei buvo peržengiama minėtoji skurdo riba, pagrindinės ugdymo institucijos – šeimos gyvenimas komplikavosi. Prastėjo sutuoktinių tarpusavio santykiai – vienoje šeimoje netildavo barniai ir abipusiški kaltinimai dėl tingėjimo, neūkiškumo ir kt., kitose į darbą būdavo paleidžiami ir kumščiai. Pastarosiose ypač kentėjo moterys ir vaikai (15; 8 ir t. t.). Santykius ypač pablogindavo šeimos maitintojo girtuokliavimas. Savaiame suprantama, tokia šeimos situacija nebuvo palanki vaikų ugdymui. Net jei šeima išvengdavo minėtų blogybių, santykiai šeimoje vis tiek būdavo įtempti. Tėvai išvarginti darbų (ypač kai dirbama buvo ne sau, o turtinagesniems už trupinėlių maisto – „už pilvą“), nematydami ateities perspektyvų, neretai būdavo piktesni, šiurkštesni vienas kitam ir vaikams. Kiek paaugę vaikai taip pat privalėdavo tarnauti svetimiems, kuriems jų ugdymas ne kažin kiek rūpėjo. Daugeliui šeiminių tebuvo svarbu, kad samdinukas būtų paklusnus ir gerai atliktų savo darbą. Istorikės D. Marcinkevičienės teigimu, Vakarų Europos visuomenėse vaikai sunkiai dirbo ne todėl, kad gerbė tėvus, ir ne todėl, kad tai būtų jų „darbinis auklėjimas“ (taip neretai teigiama apie lietuvių kaimiečių mažų vaikų darbą), o tam, kad išlaikytų patys save (2002, p. 19). Ir tam, kad galėtų padėti namie likusiems artimiesiems, – pridurtų respondentai.

Tačiau sunkus suaugusiųjų ir vaikų darbas ne visuomet pagerindavo šeimos gyvenimą. Kartais skurdi butis ir užsiėmusių suaugusiųjų dėmesio stoka keldavo realią grėsmę vaikų išlikimui. Pasak respondentės, „vaikų niekas mažų neda-bojo (žr. *nesaugojo*), lopšys, šienikėlis (žr. *čiužinėlis*), un to šienikėlio nieko nepadėta, šlapia, net ir kirmėliočių atsiranda tam šienikėly. Kas augo – užaugo, kas mirė – tai mirė. Nei pas daktarus kas veždavo nei ką“ (17). Gerėjant ekonominėms sąlygoms, vaikų mirtis kur kas rečiau buvo su-

prantama kaip „natūrali atranka“, tačiau tokio požiūrio besilaikančių pasitaikydavo ir trečiajame–penktajame praėjusio amžiaus dešimtmečiais. Štai „*tokio žmogaus mergaitei gyvatė unkiro ir mirė, šešti metai jai galėjo. Tai labai didelė šeimyna buvo, dešimt vaikų. Tai tėvai sako, tai vaikų davalei (žr. užtenka), kad vienas ir numirs – baika (žr. menkniekis) ir nevežė pas daktarų*“ (42). Šį ir panašius atvejus galima traktuoti netgi kaip nesąmoningą infanticidą, kuris prasideda dėl nepakankamos mitybos ir prastos ar abejingos priežiūros, ypač vaikui susirgus (Harris, 1998, p. 65). Pažymėtina tai, kad mergaitei ėjo šešti metai, dėl to šis atvejis sukėlė viešosios kaimo opinijos diskusijas – „*mergaitė jau buvo paauginta*“. Tuo tarpu didelis kūdikių mirtingumas sąlygojo saikingą požiūrį į jų mirtį ir gedėjimą. Be abejo, kas gali pamatuoti vidinį kūdikio netekusios motinos sielvartą? Šį klausimą uždavusios respondentės mama visą gyvenimą prisimindavo metų tesulaukusią dukrytę (18). Tačiau išoriškai mažų vaikų nagrinėjamu laikotarpiu nebuvo kaip nors gedima. Tikėta, kad mažas vaikas – tai tiesiai į dangų nuėjęs angeliukas¹⁰. Motina neturinti jo ilgai verkti, nes nuo jos ašarų jis visą laiką bus šlapias, jo marškinėliai niekada neišdžius (Vyšniauskaitė, 1995, p. 459). Didelis mirtingumas reikalavo tam tikro imuniteto giliam asmeniniam prierašumui, todėl tiek papročiai (kurie stilizuoja ir socializuoja gedulą, tam tikru požiūriu paskirstydami jo našta visai bendruomenei), tiek tautosaka neskatina intensyvių emocijų išgyvenimų ir nepateikia jų pavyzdžių, – aiškina V. Kavolis (1996a, p. 107).

¹⁰ Antropologas M. Harris, aprašydamas netiesioginį infanticidą Brazilijos šiaurės rytuose, pastebi, kad tikėjimas, jog vaikai ir kūdikiai po mirties tampa angelais, gali būti vienas infanticido motyvų šaltinių greta objektyvių skurdo veiksnių (maisto stokos, užkrėsto vandens, infekcinių ligų, medicininės priežiūros stokos, negalėjimo rūpintis vaikais dėl darbo ir t. t.) (1998, p. 73).

Nesaugi vaikystė, autoritariniai santykiai, fatalizmas, tikėjimas, kad vyrai pranašeni negu moterys, provincialumas, istorijos jausmo silpnumas – visus šiuos O. Lewis (cit. pagal Kavolį, 1996) išskirtos savotiškos kultūros atmainos, vadinamosios *skurdo kultūros*¹¹, ženklus galime aptikti ir XX a. pirmosios pusės Lietuvos kaime, ypač karų (Pirmojo ir Antrojo pasaulinių) ir pokarių metu. Tačiau kažin ar galime nagrinėjamo laikotarpio kultūrą vadinti „skurdo kultūra“. Nors pastaroji kyla iš materialaus vargo, bet ne visada iš jo savaimė atsiranda: yra aplinkybių, kurios neleidžia materialiam vargui pavirsti skurdo kultūra. Tai ir kaimo vietovėse egzistuoja stipresnė savitarpio pagalba ir pirmajame skyrelyje minėtas nekasdienis santykis su kasdiene aplinka, ir subjektyvus požiūris į skurdą ir vargą.

Jei namuose užtekdavo duonos, o aplinka buvo nors ir skurdi, bet tvarkinga, jei psichologinis šeimoms klimatas buvo šiltas, skurdas, respondentų teigimu, mažai veikė gyvenimo kokybę¹². O ugdymui vargas ir skurdas galėjo netgi padėti. Daugumos respondentų nuomone, vaikai buvo geresni dėl to, kad vargingiau gyveno¹³: vargas ir

¹¹ Kultūra šiuo atveju reiškia elgesio bendrybes, kylančias iš prisitaikymo prie nepalankių socialinių aplinkybių, o ne savanoriško pasirinkimo (Kavolis, 1996, p. 29–30). Kai kuriems mokslininkams kelia abejonių pats skurdo kultūros terminas, ypač kai kalbama apie vertybinius skurdo kultūros pamatus. M. Harris pabrėžia, kad skurdžiai turi ir daug kitokių vertybių negu tos, kurios akcentuojamos skurdo kultūroje, o vertybės, kurios priskiriamos varguomenei, lygiai taip pat būdingos ir kitoms klasėms (Harris, 1998, p. 176).

¹² Pavyzdžiui, „Augom vargingai, bet linksmai: šokom, dainiavom, lauminėjom, žiedą dalijom“ (19); „Vargom. Bet kai augom, atrodė, kad viskas gerai. Linksma buvo. Žmonės linksmesni buvo“ (20); „Kitur ir valgyt blogiau, kitur ir pavalgę, ir linksmi visi. Linksmumo dabar nėra. Kad ir vargo, bet po vakarienės dainiaus“ (21) ir t. t.

¹³ Pavyzdžiui, „Vaikai geresni buvo užtai, kad vargingai gyveno. Vargas privertė vaikus ir darbų suprast, ir tų gyvenimų. Prabangos jokios nebuvo“ (13); „Kai vaikai visko turi, tai visko išsigalvoja. O varge, tai ne apie išdai gas galvoji, tik svajoji, kad užaugsi – užsidirbsi“ (22);

skurdas užgrūdina, padaro žmogų stiprų, be to, vaikystėje patyrę vargą, ir užaugę galėjo geriau suprasti, užjausti kitus ir jiems padėti¹⁴. Turtingieji, pasak respondentų, buvo ne tik nejautrūs svetimoms nelaimėms¹⁵, bet ir labiau ištvirkę¹⁶. Bene didžiausiu „ištvirkimo lizdu“ buvo laikomi miestai ir didesni miesteliai, kurių gyventojai, kaimo žmonių nuomone, gyveno turtingiau, laisviau ir lengviau. Tiesa, kai kurie prisipažino, kad dažnai tokią nuostatą kėlė paprasčiausiai pavydas. Pavydėjo ir suaugę¹⁷, ir vaikai¹⁸.

„Vaikai tokie pat ir tada buvo, tik gal daugiau vargi augo. Gal kai tas vargas, tai ir tokių išdykimų nebuvo, tokių prašmatnavimų (23); „Vargingai gyveno, tai ir tas vaikas buvo geras. Pažiūrėk, koks dabar užauga vaikas, kai auga vienas šeimoj. Tada labai mažai vienturčių buvo. Kai vaikų daugiau, jie visad geresni, užtat, kad vargingiau gyvena“ (24) ir t. t.

¹⁴ Pavyzdžiui, „Biednesni (žr. vargingesni) žmonės nuoširdesni, jie patys viską pergyvenę (žr. išgyvenę), gal buvo nevalgę, tai jis kitam pavalgyt duos. O jeigu visko pertekęs, tai tas nežino, kas yra vargas“ (25); „Mano tėvas gatavai (žr. visiškai) našlaitis palikęs buvo devynių (žr. devynerių) metų, augo pas svetimus. Gal, kad pats buvo vargo patyręs, pratarnavęs, tai ir kitais rūpinosi“ (21) ir t. t.

¹⁵ Pavyzdžiui, „Kuo turtingesnis, tuo skūpesnis (žr. šykštesnis) ir kitąsyk. Mano brolis prie bagotų (žr. turtingų) žmogų tarnavo. Ir mama liub prašyt, kad duotų lašinių košei patirpdyt. Nuėjo mama. Tada lašiniai liub pamat unt tokių storų pagalių. Atnešė tų lašinių, kur su skyle. Tos moters dukros sako, „ne mama, kam duodi tokį bjaurų“. „Ana viskų suvalgys“. Mam paėmė. Anuos Sibiran ištrėmė, skaitos bagoti (žr. laikomi turtingi) buvo. Tada ir jie pamatė bado, o kai mes biedni (žr. neturtingi) buvom, tai viskų galėjom suėst. Neatjautė niekik. Tie lašiniai gi brolio uždirbti, sulygti buvo. Kai atkintėjo, tada gal suprato. Mergaitės jaunesnės buvo ir tai suprato, kad negerai ana darė, o ana, kai bagota, tai galvoja, kad biednas žmogus, neturi nei skonio. Buvo skūpų labai. Liub sakyt, kad kol bagočius (žr. turtuolis) gaus dungaus karalystį, greičiau išlįs per adatos skylį“ (26).

¹⁶ Pavyzdžiui, „Tie žmonės kaime užspausti, vargdieniai buvo, dirbo per dienas, tai jie ir noro ištvirkaut mažiau turėjo. O turtingesni ir venerinių ligų visokių pasigaudavo (25).

¹⁷ Pavyzdžiui, „Buvo ir pavydelninkų (žr. pavyduolių). Kuris turtingiau gyvena, jau apšnekės, iš kur uns gavo. O kurs buvo darbštesnis, tas buvo bagotesnis, kurs buvo slinkesnis (tingesnis), tas buvo biednesnis“ (27).

¹⁸ Pavyzdžiui, „Nu, žinoma, biskį (žr. truputį) pavydėjom. Kai ėjau į mokyklą, ėjo mokytojo, gero staliaus

Požiūris į skurdą, taip pat ir į gyvenimą apskritai labai priklausė nuo palyginimo. Dauguma respondentų teigė, kad „*sunkus gyvenimas, bet tada taip negalvojom – visi taip gyveno*“ (28), „*kai geriau niekas nieko nematė, tai atrodė, kad taip ir gerai, taip ir turi būt*“ (12) ir t. t. Tuo tarpu žinojimas, kad žmonės gyvena ir kitaip, glumino, o kartu ir traukė. Tai ypač jautė Rumšiškių gyventojai, kuriems Kaunas atrodė ir atgrasus, „ištvirkęs“ ir gražus bei viliojantis.

Žinoma, visi tėvai savo vaikams linkėjo geresnio ir lengvesnio gyvenimo, tačiau retai pateikdavo būdų, kaip jo siekti. Tradicijos ir papročiai palaikė tėvų gyvenimo būdo tęstinumą. Iš XX amžiaus pirmajame – antrajame dešimtmeciais gimusių respondentų pasakojimų matyti, kad jų vaikystės laikais kitoniškumas, bandymas elgtis kitaip neįprasta, dažnai buvo vertinami kaip amoralūs, naujovės vyresniems kaimo žmonėms atrodė įtartinos, kartais sutapatintos ne tik su „svetimų“ (pvz., miestiečių, žydų ir kt.) įtaka, bet net su paties nelabojo pramanais.

Ugdymo tikslai kaip kasdienybės atspindys ir stimulus kaitai

Būtent tikslai suteikia ugdymui kryptį, lemia priemones ir būdus. Būdami glaudžiai susiję su žmogaus prigimtimi bei sociokultūriniu kontekstu, jie sujungia ugdymo idealą ir konkretų ugdymo rezultatą. Greta universalių, visiems laikotarpiams ir visoms kultūroms būdingų ugdymo tikslų, iškyla ir specifiniai ugdymo uždaviniai, atitinkantys konkrečios visuomenės porei-

vaikai, siuvėjo vaikai. Tai mes einam su klumpėm, o jie jau su bateliais, gražiau apsirėdę. Mes tai ir galvojam, kad jiems gerai, jie iš miestelio, jiems nereikia per purvyną vaikščiot. Buvo toks pavydas. Nu, žinai, vaikiškas protas. <...>Gal ir pas suaugusius žmones pavydas taip pat buvo (žr. gal ir suaugusieji pavydėjo), aš negaliu pasakyt“ (28).

kiaus. Kuo sudėtingesni toje visuomenėje vykstantys procesai, tuo įvairesni ir labiau išskaidyti ugdymo tikslai ir uždaviniai.

O. Norušytė, dar ketvirtajame XX a. dešimtmetyje tyrinėjusi dorinį auklėjimą ūkininkų, darbininkų, miesčionių ir inteligentų šeimose, pabrėžė, kad ūkininkės motinos tikslas – „organiškas pritaikymas įprastinei aplinkai“. Pasak tyrinėtojos, „ūkininkų troškimai neišeina iš jų kasdienio, artimiausio gyvenimo rėmų, kuriuose telpa religija ir pastangos gražiai gyventi su žmonėmis. Apie tikslus, kurie už šių rėmų yra, kaip tėvynės meilė ar mokslas, negalvojama“ (Norušytė, 1973, p. 198–201).

Išties, nagrinėjant XX a. pirmosios pusės ugdymo tikslus ir uždavinius lietuvių valstiečių šeimose bei kaimo bendruomenėje, pirmiausia pastebimas itin glaudus ugdymo **ryšys su gyvenimu**, natūraliai tekančiu kasdienybėje. Toks gyvenimas, pasak A. Steponavičiaus, „save patenkina ir nereikalauja papildomos motyvacijos“ (Cit. plg. Sakalauskas, 1992, p. 163). Tad klausimas: „Kokie vaikų ugdymo tikslai buvę svarbiausi?“, daugeliui respondentų atrodė mažų mažiausiai keistas. Tokią reakciją kėlė ne tai, kad šis klausimas buvo sunkiai suprantamas, o tai, kad jis **savaime suprantamas**, nereikalaujantis jokio papildomo aptarimo. Bemaž visuose pasakojimuose aptinkamas teiginys, kad „vaikas privalo turėti savo vietą“. Dabar nedetalizuosime, kur ta vaiko vieta – trobos centre ar užpečky, nes „vietos“ sąvoka akcentuojama ne tiek erdvė, kiek tam tikras vaidmuo, sutampantis su funkcijų atlikimu bei asmeninėmis savybėmis. Vaikas, be abejo, užėmė kitokią „vietos“ poziciją nei suaugęs žmogus, tad ugdymas buvo sutelktas tam, kad augdamas vaikas prisitaikytų prie naujai išylančių gyvenimo uždavinių. Tiesioginius ugdymo tikslus ir uždavinius diktavo kasdienio bendruomenės gyvenimo realijos. Jie buvo kreipia-

mi į žmogaus rengimą bendruomeniniam gyvenimui: tobulą bendruomeninio ir šeimyninio gyvenimo pareigų atlikimą, asmens įtraukimą į aktyvią religinės bendruomenės veiklą. Sėkmingas bendruomeninių tikslų įgyvendinimas glaudžiai susijęs su atskiro bendruomenės nario dorovinės pozicijos formavimu. Todėl kita dorinio ugdymo tikslų grupė buvo sutelkta į *dorovingos asmenybės išugdyimą*, jos charakterio formavimą, dorinių įpročių skiepijimą ir t. t.

Nesinorėtų sutikti su O. Norušytės teiginiu, kad kaimo bendruomenėje apie tėvynės meilę buvo negalvojama. Gal tiesiog apie tai buvo garsiai neskelbiama? Manytume, kad kultūros tradicijų puoselėjimas – vienas esminių Tėvynės meilės ženklų. Be to, vertėtų prisiminti A. Maceinos (1990) mintį, kad meilė Tėvynei, prisirišimas prie jos, neįmanomi be meilės tėviškei, prisirišimo prie konkrečios vietovės, gimtosios žemės. Minėtasis „organiškas pritaikymas įprastinei aplinkai“ apima ir šiuos aspektus.

Tuo tarpu teiginį dėl noro, o kartais ir nenoro, mokyti vertėtų paanalizuoti išsamiau. Nagrinėjama XX a. pirmoji pusė – nevienalytė. Tai – laikotarpis, kupinas svarbių istorinių įvykių ir jų sukeltų pokyčių. Pačioje šimtmečio pradžioje daugelis tėvų išties manė, kad vaikams užtenka išmokti paskaityti maldaknygę ir parašyti pavarde. Mergaitėms – net ir to per daug. Ne viena pirmaisiais XX a. dešimtmečiais gimusi respondentė teigė girdėjusi: „*Kam mergaitei mokslas, „pridarytus“ vystyklus mokės pakeist ir gana“* (29); „*Kiaules pašert mokėsi ir be didelių mokslų“* (30). Kai kurie tėvai manė, jog išsilavinimas mergaitei ne tik nereikalingas, bet ir pavojingas¹⁹. Nuogastavimai, kad išsilavinimas ne vi-

¹⁹ „Mergiščiom mokslo nereikia. Tėvas sako: „Prisidirbs besimokindama vaikų ir parsineš sterblėj“. Labai norėjau į mokyklą, prašiau, tėvas pasakė: „Tylėk, o tai kai duosiu į snukį, galva į sieną įlīs“ (15) – pasakojo 1904 m.

suomet į naudą žmonių dorovei, respondentų nuomone, pakankamai teisingi²⁰. Tad svarbiausia – ne mokslas, ne žinios, ne skatinimai, o drausmė²¹.

Pedagogai, teologai ir kiti nemažai svarstė, kokia mokykla reikalinga kaimo vaikams, o ypač mergaitėms. Ar tikslinga kaimietėms mokytis toliau – siekti bendrojo išsilavinimo, progimnazijose ar gimnazijose? Liberaliosios pakraipos atstovai siūlė ugdymui neteikti „vyriškojo ar moteriškojo pobūdžio, o tik su pedagogikos įstatais sutampantį žmogiškąjį pobūdį“ (Šliūpas, 1896, p. 21). Nuosaikesni katalikiškos pakraipos pedagogai taip pat luomo ar lyties nelaikė kategoriškai nulemiančiais veiksniais. Pabrėždami, kad rengimas šeimai ir namų ūkio tvarkymui merginoms yra svarbiausias, bet ne vienintelis ugdymo uždavinys, pasisakė prieš itin siaurą specializaciją. Jų nuomone, svarbiausia, „žmogaus (taip pat ir moters) protą išplėtoti, išlavinti, apšviesti; apsišvietęs žmogus pats sau reikalingas žinias mokėsi knygoje susirasti“ (Meškus, 1907, p. 485). Konservatyvesni nuogaštavo, kad gimnaziją ar progimnaziją baigusios merginos neturės supratimo apie namų ūkį ir bus prastos žmonos. Kai kurios galbūt visiškai nusigręš nuo gimtojo kaimo „su jo rūpesčiais vargeliais“ (Mergaičių mokyklos, 1909, p. 1). To pasekmė – ne tik žala kaimo ūkio plėtrai, bet ir dorovei. Antroje, trečiajame dešimtmečiais pradinis išsilavinimas jau nelaikomas nereikalingas ar net

gimusi respondentė. „Baisiai norėjau mokytis. Mokyklonėjau tik pusę metų. Labai gerai sekėsi, bet tėvas sako: „Kam tau mokslas, kad laiškus bernam galėtum rašinėti?“ Daugiau ir neleido, nors su ašarom prašiau“ (30).

²⁰ „Kuo mažiau vaikui žinojo, tuo geresni buvo. Dabar kai prisiziūri, mato, taip ir patys daro“ (31); „Kuo daugiau žino, tuo daugiau pasleidį“. „Kai dabar vakai didesni ir už mamų, viską žino, tėvų jau neklauso“ (26).

²¹ „Draudė tėvai viską, kad tu durnas augtum. Kuo mažiau žinai, tuo daugiau klausai. Drausmė buvo. Bijok, klausyk. Ir taip nieko neaiškino. Būk durnas, tikėk“ (32).

amoralus, tačiau kaime dažnai vis dar manoma, kad aukštesni merginų mokslai – netikslinga ir vargu ar kada atsipirksianti investicija²². Be to, kai kurių respondentų nuomone, būtent mokslas gali sutrukdyti merginai sėkmingai ištekti – neva ne kiekvienas ūkininkas norėsias už save protingesnės žmonos. Daugumas merginų ir pačios sunkiai įsivaizduodavo kitokį gyvenimą nei tas, kurį gyveno jų motinos. Jos, pasak V. Kavolio, bent iki XX a. antrojo dešimtmečio buvo psichologiškai „mažiau modernizuotos“ (Kavolis, 1994, p. 467). Be šeimos ir bendruomenės palaikymo, mergaitės suabejodavo mokslo reikalingumu. Svajones turėti kitokią nei kaimo moteriai įprastą ateities perspektyvą neretai užgesindavo motyvacijos stoka. Susidūrusios net su ne itin reikšmingais sunkumais, nemažai merginų nusprendavo nespriešinti kaimo kasdienybės reikalavimams. „Aš gabi buvau, labai atpasakojimus gerai rašiau, gamta, istorija gerai sekės. Turėjau gabumų, durna (žr. kvaila) daugiau niekur nėjau. Matematika nelabai sekės, tai, sakau, geriau visai neisiu, būsiu gospadinė. O paskui gailėjau, verkdavau. Parvažiuoj pusseserės su gimnazisčių uniformom, kepurėlės gražios. O Jazus, ir aš tokia graži būčiau buvus, bet jau praleidau, jau nebėr. Gal iš manęs ir būt buvus kokia aktorė ar režisierė. Aš būdavo guliu klėtį, piemenė, ir tokius vaizdus matau, kurdavau juos. Aš tokias kaip pasakas kurdavau (34)“ – gailėjosi respondentė neapgalvotai apsisprendusi. Tvirtesnės valios merginos, jei tik žinojo, kad šeima turi pakankamai lėšų vaikų išsilavinimui, nesileisdavo įtikinamos, kad joms mokslas nereikalingas. – „Manęs tai nelabai norėjo leist mokytis,

²² Pavyzdžiui, „Nedaugėjau, tik keturis skyrius. Norėjau mokytoja būt, mokslai sekės. Bet tėvelis sako, kad ir taip mokėsi vaiką pabavot (žr. numaldyti). Ir viskas.<...> Jeigu būsi neženota (žr. nuištekėjusi), tai gal apsimoka, bet apsiženijį (žr. išteki) ir po mokslo“ (33).

toliau mokytis, bet aš rėčiau šaukiau. <...> *Man reikėjo mokytis ir aš pasiekiau savo*“ (35) – pasakojo buvusi mokytoja, pripažindama, kad, siekiant mokslo, jai nebuvo svarbi nei aplinkinių nuomonė, nei tėvų valia, nei bene pagrindinis liaudies pedagogikos principas „tėvų žodis – šventas“. Turint omenyje, kad liaudies pedagogika vaikų neskaito reikšti savo nuomonę, o ypač ją aktyviai ginti, tokių atvejų nebuvo itin daug.

Galimybę mokytis lėmė ne tik vaiko lytis. Žinoma, berniukai, netgi būdami negabesni už savo seseris, turėjo daugiau galimybių įgyti aukštesnę nei pradinis išsilavinimą, tačiau jie taip pat neretai išgirdavo, kad „*knygose neparašyta kaip reikia žemę arti*“ (6), „*nežiūrėk knygu, iš mokslo duonos nevalgysi*“ (18) ir kt. Pernelyg knygomis susidomėję ūkininkai neretai buvo laikomi ne šviesuoliais, bet keistuoliais. Vienų gerbiami dėl išprusimo ir apsiskaitymo, daugelio vis tik pašiepiami dėl „*neraikalingų užsiėmimų*“, trukdančių dirbti žemę, tvarkytis ūkyje – „*Žmonės laikydavo bepročiu, kad tik knygas skaito, o žemės nedirba*“ (22). 1912 metais gimęs respondentas iš Kartenos, pasakodamas apie kaimyną, kuriam vis atsitikdavo kurioziškos istorijos, vis primindavo, kad „*tas kaimynas galvą gerą knygom turėjo, bet dirbt sunkaus darbo nemokėjo ir nenorėjo*“ (36), todėl nepritapo prie bendruomenės, prie kaimo gyvenimo, visą laiką jautėsi svetimas – t. y. buvo „*ne savo vietoj*“. Kartais ši „vieta“ nulemta ne tik amžiaus ar lyties, bet ir socialinio statuso. Individualių polinkių ir gabumų ne visuomet būdavo paisoma²³.

Ir nors D. Marcinkevičienės teiginys, kad „*lietuvio ūkininko šeimoje vaikai mažai ką reiškė*

²³ „Sugebėjau ir mėgau meistraut, norėjau eit į amatų mokyklą. Bet ką, gaspadoriaus vaiks – ir amatininkas? Iš ūkio, ką amatininkuos veikt? Į amatininkus skaitė (žr. laikė) tegul biedniokai (žr. vargdieniai) eina.“ (37).

iki nepradėdavo dirbti, ir buvo vertinami tik kaip darbo jėga“ (Marcinkevičienė, 2002, p. 21), kiek per kategoriškas, tačiau tiesa, kad įgyti išsilavinimą daugiau šansų turėjo tas, kuris buvo silpnesnis, nenaudingesnis ūkiui. O apsispręsti išleisti vaiką būdavo nelengva, nes „*septynių, aštuonių, dešimties metų vaikas mūsų nepasitūrinčiam, tamsiam sodiečiui – tai jau dvejetas naujingų rankų prie darbo, dvejetas kojų, ne sykį jį patį nuilsusį pavaduojančių*“ (Petkevičaitė-Bitė G., 1996, p. 143). Etnopedagogikos tyrinėtojo R. Vasiliausko teigimu, XIX a. pab.–XX a. pr. keičiantis socialinėms–ekonominėms sąlygoms, daugėjant lankančių mokyklą, vis didesni valstiečių pripažinimą kaip darbinę vaiko veiklą įgijo **mokymasis** (Vasiliauskas, 1973, p. 115). Tačiau dauguma tyrimo respondentų teigė, kad jų tėvai nemanė, jog mokymasis yra darbas, greičiau, atvirkščiai – mokymasis darbui trukdo.

Sprendimas leisti vieną iš sūnų į tolesnius mokslus iš likusių šeimos narių pareikalavdavo nemažai pasiaukojimo, tad siekiama buvo, jei ne apčiuopiamos materialinės naudos, tai bent garbės. „*Kuriuos leisdavo į mokslą, tai tuos vaikus tėvai gerbdavo. Jau jis bus mokytas, mažum bus kunigas ar ponas. Tai jam, kai įstodavo į gimnaziją, pradėdavo pagarbą reikšt. Visi šeimoj dirbo jo labui, kad nors jis vienas iš visos šeimos išeitų į žmones. Tikėdavosi, kad bus kunigėlis. Kai namo parvažiuodavo, mamytės jau rankas jam bučiuodavo. O paskui, jei nebūdavo kunigėlis, tai būdavo baisi gėda ant viso kaimo (žr. ant viso kaimo ir t. t.), ant viso krašto, jei jis imdavo ir nukreivodavo, kur jam labiau patinka. Vieni turtingi ūkininkai visus tris sūnus norėjo į kunigus išleisti, tai vienas nuo to spaudimo ir sukvailliojo, nuo tos įtampos pasimaišė protas. Tai jis pasiėmęs kryžių ir šluotą vaikščiodavo – ir per kaimus eidavo. Susitikus jį – turi klauptis ir melstis, o jei ne – tai su šluota*“ (38), – pasakojo respondentė.

XIX a. pab. – XX a. pr. inteligentų atsiminimuose, grožinėje literatūroje taip pat nemažai pavyzdžių apie konfliktus tarp tėvų bei sūnų, kurie, užuot pateisinę šeimos viltis ir tapę kunigais, pasirinkdavo pasaulietišką profesiją. Tarpukario metais kunigystė buvo jau ne vienintelis kelias išsilavinusiam jaunuoliui. Tačiau turėti kunigą šeimoje itin didelė garbė – teigė respondentai.

Tyrimo duomenys rodo, kad nuostata, jog visi vaikai be išimties anuomet veržėsi į mokslus, ne visai teisinga. Daugumas iš tiesų labai norėjo mokytis, tačiau būta ir tokių, kuriems mokykloje dėl vienokių ar kitokių priežasčių visai nepatiko. Tėvų reakcija į vaiko nenorą mokytis buvo įvairi. XX a. pradžioje ne vienas sakęs: nenori – neik²⁴. Įvedus privalomą pradinį išsilavinimą, tėvų nuomonė kiek pasikeitė – jei jau vaikas atitraukiamas nuo ūkio darbų, tai privalo gerai mokytis – kad laiko vėjais neleistų, drabužių į mokyklinį suolą bereikalingai nezulintų. Ketvirtajame dešimtmetyje imta pastebėti realią mokslo naudą ir lengvesnio gyvenimo perspektyvą, kai mokantis galima įsigyti ne tik džiovą, bet ir gerai apmokamą profesiją. Tėvai patys siūlo vaikams siekti mokslų, bet anaipol ne visi vaikai priima jų pasiūlymus²⁵.

Taigi apsisprendimui siekti mokslų ir taip keisti savo gyvenimą, išsiveržti iš kaimo kasdienybės arba ją svariai pagerinti, pasinaudoti įgytomis žiniomis didelę reikšmę turėjo išorinės

²⁴ „In mokyklą, kas negalėjo leist, tai ir neleido. Niekas nevertė labai. Aš beveik ir nėjau, mėnesį gal tik. Nenorėjau, tingėjau. (41); „Tuokart vakų nieks nevertė mokytis, kai jau pradėjo baudą dėt, tada pradėjo leist į mokyklą. Aš tai nėjau visai“ (39).

²⁵ „Labai norėjo, kad mokinčiaus, bet aš pati nenorėjau. Man nepatiko mokytis. Ne tai, kad aš nesugebėjau, bet nenorėjau. Dirbsiu visus darbus, bet nesimokysiu. Nepasakytai, kad mokytojas blogas buvo, bet aš pati nenorėjau, ir viskas. Nieko kaltint negaliu. Tėvai sakė, vaikelį, mokykis, lengvesnį gyvenimą turėsi, nu ale va...“ (40).

aplinkos poveikis, ypač šeimos sąlygos: šeimos turtinė padėtis, vaikų skaičius, tėvų išsilavinimas, taip pat motyvacijos stoka.

Išvados

Nagrinėjama laikotarpiu ugdymo tikrovė buvo neatsiejama nuo gyvenimo tikrovės. Vaikų ugdymas XX a. pirmosios pusės Lietuvos kaimo bendruomenėje buvo nepertraukiamas procesas, vykstantis natūralioje kasdienybėje vaikui žaidžiant, dirbant, bendraujant.

Išorinė (kasdienė, buitinė, materialinė) ugdymo tikrovė dalis kaimo bendruomenėje buvo itin akcentuojama. Kasdienė aplinka, atspindėjusi žmonių tarpusavio santykius ir santykius su daiktų pasauliu, gyvenamąja erdve, respondentų nuomone, buvo pagrindinis veiksnys, skiriantis dabartinį ugdymą nuo anuometinio. Aplinkos paprastumas, tvarkingumas ir funkcionalumas darė įtaką visam žmonių gyvenimui, taip pat ir ugdymui. Nagrinėjama laikotarpiu daugelyje kaimo šeimų dar būdingas jautrus santykis su aplinka, sakralumo atspindžiai naudojant kasdienius daiktus, buitines rakandus, vartojant maistą.

Kasdienybę lydintis skurdas ir vargas, respondentų nuomone, ne visuomet kenkė gyvenimo bei ugdymo kokybei. Atvirkščiai – vargas ir skurdas grūdino, mokė pažinti gyvenimą, skatino jautrumą, užuojautą, norą padėti. Vis tik jei būdavo neužtikrinamos elementarios gyvenimo sąlygos (trūko buičiai reikalingiausių daiktų, maisto (ypač duonos), tvarkos ir švaros), santykiai tiek su aplinka, tiek su aplinkiniais tapdavo itin komplikuoti, kartais net kildavo grėsmė labiausiai pažeidžiamų bendruomenės narių – mažų vaikų – išlikimui.

Kasdienio bendruomenės gyvenimo realijas atspindi ugdymo tikslai ir uždaviniai, kreipiami į žmogaus *rengimą bendruomeniniam gyvenimui*.

mui: tobulą bendruomeninio ir šeimyninio gyvenimo pareigų atlikimą, asmens įtraukimą į aktyvią religinės bendruomenės veiklą, kiekvieno bendruomenės nario dorovinės pozicijos formavimą. Tikslai, nesusiję su kaimo bendruomenės gyvenimu, nebuvo itin palaikomi. Augančios

kartos siekį mokytis, keisti savo gyvenimą, išsiveržti iš kaimo kasdienybės arba ją labai pagerinti pasinaudojus įgytomis žiniomis, ribojo ir išorinė aplinka (visuomenės požiūris į mokslą, šeimos ekonominė ir socialinė padėtis ir t. t.), ir vidinė motyvacijos stoka.

LITERATŪRA

- Berger L. P., Luckmann T. (1999). *Socialinis tikrovės konstravimas: žinojimo sociologijos traktatas*. Vilnius: Pradai.
- Čepaitienė A. (2006). Įvadas į kasdienybės studijas: kasdienybė kaip kultūrą tvarkanti erdvė. *Lietuvos etnologija*. T. 5. (14), Vilnius: Lietuvos istorijos institutas. P. 11–26.
- Čepėnas J. (1933). Pastabos dėl lietuvių būdo. *Vairas*, 12, 473–478.
- Eliade M. (1997). *Šventenybė ir pasaulietiškasumas*. Vilnius: Mintis.
- Gaižutis A. (1992). Baltų kultūros simboliai: ištaikos ir dabartis. *Senovės baltų simboliai*. Vilnius: Academia, p. 4–11.
- Giddens, A. (2000). *Modernybė ir asmens tapatumas*. Vilnius: Pradai.
- Giddens A. (2005). *Sociologija*. Kaunas: UAB „Poligrafija ir informatika“.
- Harris M. (1998). *Kultūrinė antropologija*. Kaunas: Tvermė.
- Jovaiša L. (2002). *Edukologijos įvadas. 3-asis leidimas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Jovaiša L. (1994). *Edukologijos pradmenys. Studijų priemonė. 2-asis leidimas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Jovaiša L. (1995). *Hodegetika: auklėjimo mokslas*. Vilnius: Agora.
- Juodaitytė A. (2002). *Socializacija ir ugdymas vaikystėje*. Vilnius: IĮ „Petro ofsetas“.
- Kavolis V. (1996). *Kultūros dirbtuvė*. Vilnius: Baltos lankos.
- Kavolis V. (1994). *Žmogus istorijoje*. Vilnius: Vaga.
- Kavolis V. (1996a). *Žvilgsnis į lietuvių charakterį. Tautosakos darbai T. V(XII)*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas. P. 97–110.
- Maceina A. (1990). *Pedagoginiai raštai*. Kaunas: Šviesa.
- Marinkevičienė D. (2002). *Šeimyninių santykių raida Vakarų Europos visuomenėse: XVII a. XX a. pradžia. Paskaitų konspektas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Merkienė R. (1990). Tautos kultūros sandara. *Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1988–1989 m.* Vilnius: LMA Istorijos institutas. P. 3–13.
- Meškus. Kokia reikalinga mergaitėms mokykla. *Šaltinis*, 1907, Nr. 31, p. 485–486.
- Mergaičių mokyklos. *Šaltinis*, 1909, Nr. 49, p. 1.
- Norušytė O. Dorinis auklėjimas šeimoje (1973) *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*. Roma: *Lietuvių katalikų mokslo akademija*, p. 195–216.
- Petkevičaitė-Bitė G. Kokių mums reikia liaudies mokyklų? (1996). *Lietuvos mokykla ir pedagoginė mintis 1918–1940 m.: antologija*. Vilnius: Mintis, p. 142–144.
- Sakalauskas T. (1992). *Išmintingųjų puota*. Kaunas: Spindulys.
- Šliūpas J. (1886). *Keli žodžiai apie auginimą*. New York.
- Vasiliauskas R. (1974). *Vaikų darbinis auklėjimas lietuvių valstiečių šeimoje poreforminiu laikotarpiu (XIX a. pab.–XX a. pr.)*. Nepublikuota pedagogikos mokslo kandidato disertacija, Vilnius.
- Vyšniauskaitė A., Kalnius P., Paukštytė R. (1995). *Lietuvių šeima ir papročiai*. Vilnius: Mintis.

Respondentų sąrašas

1. Respondentė, gim. 1930, gyv. Paluobių k., Šakių raj.
2. Respondentė, gim. 1922 m. Vėbriškių k., gyv. Panemunėlio g. st., Rokiškio raj.
3. Respondentas, gim. 1926 m. Vilių k., Rokiškio raj., gyv. ten pat.
4. Respondentė, gim. 1928 m. Latvelių k., gyv. Biržų m.
5. Respondentė, gim. 1924 m. Baniškių k., gyv. Rumšiškių k., Kaišiadorių raj.

6. Respondentas, gim. 1910 m. Savulių k., Ignalinos raj., gyv. ten pat.
7. Respondentas, gim. 1913 m. Patamošupio k., gyv. Patašinės k., Šakių raj.
8. Respondentė, gim. 1921 m. Karklėnų k., gyv. Aleksandravos k., Kretingos raj.
9. Respondentė, gim. 1924 m. Kuldūnų k., gyv. Straugalių kaime, Biržų raj.
10. Respondentas, gim. 1918 m., Sparvinių k., gyv. Patašinės k., Šakių raj.
11. Respondentė, gim. 1906 m., Buktiškių k. Barzdų vls., gyv. Bliūviškio k., Šakių raj.
12. Respondentė, gim. 1934 m. Lelionių k., gyv. Jiezno gyv., Prienų raj.
13. Respondentė, gim. Kavarsko k., gyv. Panemunėlio g. st., Rokiškio raj.
14. Respondentas, gim. 1912 m. Šetekšnių k., gyv. Panemunėlio g. st., Rokiškio raj.
15. Respondentė, gim. 1904 m. Karalių k., gyv. Griškabūdžio k., Šakių raj.
16. Respondentas, gim. 1926 m. Rygiškių k., gyv. Griškabūdžio k., Šakių raj.
17. Respondentė, gim. 1918 m. Petriošiškių k., gyv. Panemunėlio g. st., Rokiškio raj.
18. Respondentė, gim. 1925 m. Nibrių k., Prienų raj., gyv. ten pat.
19. Respondentė, gim. 1916 m. Velaičių k., gyv. Kartenos k., Kretingos raj.
20. Respondentė, gim. 1915 m. Steponiškių k., gyv. Nibrių k., Prienų raj.
21. Respondentė, gim. 1926 m. Pakutuvėnų k., Kartenos vls., gyv. Aleksandravos k., Kretingos raj.
22. Respondentas, gim. 1921 m. Vojakiškių k., gyv. Rumšiškių gyv., Kaišiadorių raj.
23. Respondentė, gim. 1920 m. Baulių (?) k., Šilalės raj., gyv. Budrių k., Kretingos raj.
24. Respondentė, gim. 1924 m. Mackūnų k., gyv. Rumšiškių gyv., Kaišiadorių raj.
25. Respondentas, gim. 1927 m. Dovainonių k., Kaišiadorių raj., gyv. ten pat.
26. Respondentė, gim. 1931 m. Jundulų k., nuo 1934, gyv. Kartenos k., Kretingos raj.
27. Respondentė, gim. 1923 m., Kartenos k., Kretingos raj., gyv. ten pat.
28. Respondentas, gim. 1924 m. Statiškių k., Seirijų vls., gyv. Jiezno gyv., Prienų raj.
29. Respondentė, gim. 1923 m., Paberžių k., gyv. Parovėjos kaime, Biržų raj.
30. Respondentė, gim. 1915 m. Laukinių k., Ignalinos raj., gyv. ten pat.
31. Respondentė, gim. 1917 m. Baniškių k., gyv. Rumšiškių gyv., Kaišiadorių raj.
32. Respondentas, gim. 1911 m. Leliušių k., gyv. Rumšiškių gyv., Kaišiadorių raj.
33. Respondentė, gim. 1923 m. Utrių k., gyv. Kartenos k., Kretingos raj.
34. Respondentė, g. 1926 m. Abakų k., gyv. Kartenos k., Kretingos raj.
35. Respondentė, gim. 1921 m. gim. Rybakų k., gyv. Panemunėlio g. st., Rokiškio raj.
36. Respondentas, gim. 1912 m. Abakų k., gyv. Kartenos k., Kretingos raj.
37. Respondentas, gim. 1920 m. Nausėdų k., gyv. Kartenos k., Kretingos raj.
38. Respondentė, gim. 1925 m. Sarapinų k., gyv. Griškabūdžio k., Šakių raj.
39. Respondentas, gim. 1916 m. Velaičių k., gyv. Kartenos mstl., Kretingos raj.
40. Respondentė, gim. 1934 m. Liciškėnų k., gyv. Jiezno gyv., Prienų raj.
41. Respondentė, gim. 1904 m. Dovainonių k., Kaišiadorių raj. gyv. ten pat.
42. Respondentas, gim. 1912 m. Stamyliškių k., gyv. Panemunėlio g. st., Rokiškio raj.

THE REALITY OF EDUCATION IN THE LITHUANIAN RURAL COMMUNITY OF THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY: EVERYDAY EDUCATION FOR EVERYDAY LIFE

Irena Stonkuvienė

Summary

The article discusses the ordinary reality of the education in the Lithuanian rural community of the first half of the 20th century. It also analyses the influence of daily physical and material environment on education and discusses the goals and objectives of educa-

tion. The study is based on the material collected during ethnographic interviews carried out in the districts of Biržai, Kupiškis, Ignalina, Rokiškis, Šakiai, Kaišiadorys, Kretinga and Prienai.

The research results revealed that the education

reality of the period in question formed an inseparable part of the everyday life reality. Children education in the Lithuanian rural community of the first half of the 20th century was a continuous process, which occurred on a natural plane in the process child's play, work and communication. The community in the Lithuanian rural regions laid a particular emphasis on the external (everyday, social and material) side of education reality. According to the respondents, the daily environment, which reflected people's interrelations and their contacts with material world and living space, is the main factor differentiating the modern education from the one in the beginning of the 20th century. The simplicity, tidiness and functionality of the environment had a considerable effect on all the sides of people's life, including their education as well. The sensitive relation with the environment and reflections of the sacrality in the use of everyday things, household utensils and food were characteristic of the majority of the families of the analysed period.

The poverty and hardship, which accompanied the daily life of that period, were not always considered to be a factor, which impaired the quality of life and education. On the opposite, according to the respon-

dents, the hardship only hardened the people, enabled them to cognise life, prompted people's sensitivity, sympathy and willingness to help. However, in cases, when basic living conditions were not ensured (lack of main household utensils, food (especially bread), insufficient tidiness and cleanness), relations of people with both the environment and people surrounding them used to get complicated and sometimes there was a threat for survival of the most vulnerable members of the community, i.e. children.

The realia of everyday life in the community were reflected by the goals and objectives of education, which focused on preparing of an individual for life in the community: perfect performing of duties in the life of community and family, involvement of an individual in the active religious life, etc. The goals, which were not related to the community life were not very supported. The ambitions of the growing generation to learn, change their life and escape from the rural routine or to significantly improve the life through application of the acquired knowledge, were also impeded by external conditions (the attitude of the society to science, the social and financial status of the family, etc) and lack of internal motivation.

Įteikta: 2007 05 05

Priimta: 2007 07 03